

HELYI ÉRTÉK A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETBEN

A 2017-ben megjelent egri *Kulturális örökség tanulmányok* 3. kötetének jelentőségét mindenekelőtt az a széles spektrum jelenti, amelyben a többnyire fiatal kutatók színvonalas tanulmányaikban beszámolnak kutatásaik eredményeiről. A könyvtörténeti és irodalomtudományi tematika mellett jelen van például az egyháztörténet is, noha szigorúan helytörténeti írásnak a könyvben csak Veres Gábor munkáját nevezném (*A kulturális örökség népi műemléki értékei Heves megyében*). A Czeglédi László, Verók Attila és Mizera Tamás szerkesztésében kiadott mű előszavában Monok István reflektált a kutatói társadalmat érintő, nyomasztó tudománymetriai jelenségre, mely ahhoz kapcsolódik, hogy a kutatókat publikációik mennyiségének mérőszámával jellemzik: így „[a] kutató ember közlési kényszerben él” (7). Úriemberhez illő eleganciával nem fedte fel ugyanakkor az ebből származó problémát: *A helyi értékhez* hasonló tanulmánykötetekben bizony gyakran megjelennek nem kellően kidolgozott munkák is. Szerencsére *A helyi érték* mind a tíz művelődéstörténeti tanulmányára igaz, hogy „történetileg hiteles, megközelítésében modern” (7), mondhatnánk, ez egy olyan összeállítás, amelyhez viszonyítani lehet.

A tanulmánykötet egészéből fiatalos lendület és módszertani változatosság sugárzik. A helytörténeti munkákhoz képest újdonság mutatkozik a témakezelésben is. A kötetben például helyet kap két nőtörténeti tanulmány is, melyek vallásos kontextusban tárgyalják a női életutakat. Szűcs Kata *Portugáliai Szent Erzsébet kultuszának újabb emlékeivel* foglalkozott munkájában. Portugáliai és Árpád-házi Szent Erzsébet hagiográfiájában egyaránt megtalálható a rózsacsoda, és a szerző tanulmányában egyrészt a két szent élete és csodái párhuzamosságainak feltárását végezte el, másrészt azt igazolta, hogy a portugáliai szent hagiográfiájába a magyar szent életéről szóló leírásokból került át ez a motívum. Számot tarthat az érdeklődésre az is, hogy Izabel, aki mélyen vallásos királynéként még a női nem iránt könnyen elgyengülő férje, I. Dénes törvénytelen gyermekeit is befogadta és felnevelte, atyai nagyanyjának testvére után kapta nevét, aki éppen Árpád-házi Szent Erzsébet volt. Utóbbi tiszteletére szenteltette fel a ma Santa-Clara-a-Velhaként ismert monostort, ahova férje halálát követő zárandoklata után klariszsa apácaként visszavonult, és ahol 1336-ban megtért az Úrhoz. (Némiképpen megkönnyebbülhetünk, olybá tűnik, mintha nem csak a magyar arisztokrácia bánt volna rúttul az idegenből származott megözvegyült királynéival.) A Szent Királyné több kórházat, szegény- és lepraházat alapított. Szűcs Kata felmutatja a két női szent életrajzának és legendáriumának sok közös vonását, melyeket körültekintően végigvesz, csakúgy, mint a rózsacsoda (egyébként férfi mártírok-

hoz is kapcsolódó) hagiográfiai hagyományának szakirodalmát. A két asszony tiszteletét európai kontextusban is értelmezi: „A portugál szent elsőként képviselte az Ibériai-félszigeten azt az új típusú női szentséget, amely a 13. század első harmadától kezdve oly népszerűvé vált Európában, és melynek első kanonizált képviselője Árpád-házi Szent Erzsébet volt. A karitatív, ferences eszmeiségből eredeztethető modell képes volt másfajta szerepet biztosítani a nők számára a társadalomban – elsősorban az uralkodó- és a nemesi családok női sarjainak – azáltal, hogy egyre inkább a javaikról lemondó, fogadott szegénységben élő, életüket a rászorulóknak megsegítésének és a betegek ápolásának szentelő királynők és nemes asszonyok erősítették a dinasztia politikai befolyását” (16.). Szűcs Kata kutatása azt mutatja, hogy szükséges és érdemes elővinnünk régi filológiai kérdéseket is, hiszen a szerző a Szent Királyné életrajzainak, a portugál viták (életrajzok) és a latin fordítások filológiai elemzésével remek, logikailag is kiválóan felépített tanulmányában így meggyőző érvelésben állíthatja, hogy a rózsacsoda mindkét női szent hagiográfiájában utólagos betoldásnak bizonyul. Itt szükséges kitérni arra, hogy egy, a szentekétől módszertanában is eltérő kultuszvizsgálatról is olvashatunk a kötetben, hiszen Bényei Miklós *A debreceni Kossuth-kultusz tetőpontja: a kilencvenedik születésnap* című írásában a cívisváros 1892-es ünnepségét elemezte. A tanulmány nemcsak azért izgalmas, mert figyelemmel van Kossuth születésének napja körüli bizonytalanságra, hanem mert a debreceni kultuszt egy olyan politikus esetében vizsgálta a szórólapok, a publicisztika és a városiak körében a rendezvényre fókuszálva, aki ekkor már kiszorult a politikai életből, „élő szoborrá” (98.) vált. A dolgozat olyan groteszk lépésekre is kitér, mint például, hogy miután az ünnepség bevételeiből származó 1170 Ft-ból Kossuth nevére elnevezett lelenházat alapítottak, a csizmadia iparosok vendéglőjüket is szerették volna Kossuthról elnevezni, s erről a *Debreceni Ellenőr* megbotránkozását kifejező cikket közölt: „a nagy Cézár sincs valami nagyon megtisztelve, amikor nevére most itt-ott megtermett bulldog hallgat” (id. Bényei, 118.). Mivel a polgári átalakulásban jeles szerepet játszó Kossuth a névadáshoz nem járult hozzá, a csizmadiaik kénytelenek voltak elállni a tervtől.

A polgári átalakuláshoz is kapcsolódik a kötet második nőtörténeti tanulmánya. A királyi származású női életutak mellett ebből az írásból az arisztokrata és polgári női életpályákról is tájékozódhatunk. Rácsai Rita *Nőkép a 18. századi református halotti prédikációkban* című dolgozatában kötődik a feminista történetírás azon megállapításához, hogy a „történészek által feltárt múltból hiányoznak a nők” (55.). Kutatásában a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának 1720 és 1734 között keletkezett halotti prédikációkat közlő nyomtatványait (az ún. halottas könyveket) vizsgálta. A prédikációk „ismertetik a kor általános elvárásait a nőekkel szemben, másrészt konkrét élettörténeteket beszélnek el” (56.). A szerző által vizsgált elhunyt és megbecsülést érdemlő asszonyok férjei elismert református államférfiak vagy tudósok voltak. A vizsgált személyek Bethlen Ju-

dit, Kun Borbála, Köleséri Sára, Ubrisi Mária, Rhédey Krisztina és Bánffy Kata asszonyok. Rácsai Rita kritikus összegzésében nem kis bátorságról árulkodó és a posztmodern történetíráshoz közelítő soraiban leírta, hogy „a halotti prédikációk sosem mutatják be a teljes igazságot, inkább csak az elvárásokat” (74.). Meglepő megfigyeléseinek egyike, hogy a nőkkel szemben támasztott expektanciák századok óta ugyanazok (jó és csinos feleségnek, szerető anyának és okos gazdasszornynak egyszerre kellett lenni), s csak az változott, hogy ezeknek a várakozásoknak miként teszünk eleget. A kiváló tanulmány a női öltözködéstől az élet minden területéig (többek között a betegápolás, a szerelem, az anyaság, a szakmai és tudományos tevékenység iránti érdeklődés, a házasságban való együttélés) vizsgálja a 18. századi asszonyok életét, hogy a jó feleség képéről a lehető legteljesebb ábrázolást kaphassuk. Monok István tanulmányából ide kapcsolódik, hogy az asszonyhagyatékokban is lejegyezték a könyvállományt, ami – bármily meglepő is – azt jelenti, hogy a kassai polgárok számára is fontos volt a nők műveltsége már a 17. században is (29.). Rácsai Rita tanulmányának zárásában talán túlságosan is szerény: noha valóban csak egyféle vallású értelmiség feleségeinek életével foglalkozott, de tanulmánya az újkori nők életének kutatását gondos adatokkal gazdagította, s példákkal igazolta, hogy a nő műveltségére szükség lehetett, hiszen férje távollétében, betegeskedésekor még gazdasági kérdésekben is dönthetett (71.). Hasonlóan innovatív Faa-Lendvai Erzsébet precíz, hallgatói névsorokkal gazdagított nagyszombati matrikulák vizsgálatán alapuló tanulmánya, mely szerint már a bencés rend újrászervezését (1637) követő tanévben tanult Nagyszombatban bencés diák. Ugyan a pannonhalmi rendtörténet szerint a 18. században negyven bencés szerzetes tanult Nagyszombatban, a szerző kutatásai alapján csupán tizenötörről tudjuk ezt biztosan, mert csak ennyi bencés hallgató anyakönyve áll rendelkezésünkre ebben az időszakban.

A kötet írásai közül a szűkebb értelemben vett vallásos tematikához tartozik még az előbbieken kívül az 1848-as egri egyházmegyei zsinat előkészületeivel foglalkozó Tengely Adrienn magyar egyháztörténeti munkája. Írása a magyar történelem egyik legkutatottabb időszakához nyújt új adalékokat. A tanulmányból megtudhatjuk, hogy a cölibátus eltörlésének kérdése már ekkor is nagy vitákat generált, de más tartalmi elemeket, például egyházszerkezeti és vallási életre vonatkozókat is vizsgált az értekezés. Sajnálatos, hogy a forradalom miatt a nemzeti, illetve az azutánra ütemezett egyházmegyei zsinatra már nem került sor.

A tanulmánykötet módszertani sokszínűséget mutatja az is, hogy az írások közül a következő nagyobb csoportot az olvasástörténeti munkák adják, melyek közül két könyvtörténeti értekezés mindenképpen kiemelendő: Monok István *A kora újkori Kassa német polgárságának olvasmányairól* és Mizera Tamás *Erudíció és neveléstörténet: A kora újkori Felvidék tanítókönyvtárainak vizsgálatáról* szóló írásai. A Monok István által vizsgált téma a szerző saját bevallása szerint is kuriózumnak számít az egyébként divatosnak mondható kassai történetírás-

ban, ugyanis a polgárok olvasmányainak elemzése eddig elmaradt. Történt ez úgy, hogy Kassán a levéltári forrásokon túl a városban 1610-től kiadott művek és az országban működő könyvkereskedők által készített könyvösszeírások, a fennmaradt kötetek bejegyzései alapján képet tudunk alkotni a polgári olvasmányokról. A recenzióban először említett Szűcs Kata írásához hasonlóan, Monok István tanulmánya is európai keretekben gondolkodik a magyar művelődéstörténet vizsgálatakor. Ez az attitűd az egész kötetnek egy nem eléggé dicsérhető erénye. A kassai hagyatéki inventáriumok fennmaradása ugyanis Monok István elmondása szerint a nyugat-európai arányokkal azonos: „minden tizedik polgár halálakor készülhetett összeírás, és ennek 10-15%-a maradhatott fenn” (23.). A szerző izgalmas konkrét példaválasztásokkal jellemezte az elmagyarosodó kassai polgárság olvasmányait. Klisé, hogy az olvasmányok sokat elárulnak az emberekről, de ez jelen esetben is igaz. Venceslaus Machilles fegyverkovácsról például Monok István feltételezte, hogy „menekülni vagy állást változtatni kényszerült értelmiségi lehetett” (25.). Könyvgyűjteménye több mint harminc könyvet számlált, és az ókori szerzőkön kívül Martin Luther, Johann Brenz, több Philip Melanchthon-kötet mellett példának okáért görög nyelvű Újtestamentum is gazdagította könyvespolcait. Miután Monok István a város vezetőinek olvasmányait is áttekintette, megállapította, hogy „[t]ermészetesnek vehető, hogy egy tanítónak, lelkésznek, patikusnak vagy éppen egy felcsernek voltak könyvei, de fontos figyelni arra is, hogy a 17. század második felétől egyre több mesterember, önöntő, rézműves, szíjgyártó, bodnár vagy éppen szűcs hagyatékában fordulnak elő könyvek, néha 5–15 kötet is” (29.). Nem tartja véletlennek, hogy a 17. század második felében a polgárok Johann Arndt kötetét és az *Imitatio Christi* szövegeit (a magyarok Pázmány Péter fordításában) olvasták.

Mizera Tamás a 16–18. századi felvidéki tanítói erudícióval foglalkozott az inventáriumokban, melyek jogi mivoltuknál fogva hiteles forrásnak számítanak. A könyvtörténettel foglalkozók számára rendkívül hasznosak, forrásaik 70%-a ezekhez köthető (37.). A tanítók magánkönyvtárai azon polgári gyűjtemények közé tartoznak, melyek az egyes foglalkozások mentén tipikusnak mondhatók (ilyenek többek között az orvosok, jogászok, gyógyszerészek könyvgyűjteményei is). A polgári könyvtárak állományairól már Monok István tanulmányából is kiderült, hogy jellemzően 5–15 kötetből álltak, Mizera Tamás megállapította, hogy a tanítói százpéldányos gyűjtemények jelentősnek minősíthetők. Innen és a korábbiakból is látható, hogy a kötet tanulmányainak egymás mellé kerülése nem véletlenszerű, ami oly sokszor szintén hibája a hasonló munkáknak, hanem egymással valóban élő diskurzust folytató, egymás állításait kiegészítő, pontosító és támogató írások. Mizera Tamás tanulmányában ismertette a tanítói gyűjteményeket. A sok izgalmas személy és életpálya közül is kitűnik Váradi György, akinek könyvállományára kettős élete is rányomta bélyegét: mivel Losoncon és Szabadszálláson iskolamester volt, Losoncon és Ráckeven ugyanakkor jegyző is. Mizera

Tamás egy lábjegyzetet szentel annak, hogy egyébként Váradi olyan sokszínű személyiséget tudhatott magának, hogy életének korábbi éveiben csizmadiaként és kocsmárosként is dolgozott. A jogi és számtankönyveken túl ugyanakkor érdekelhették a gyógynövények is, mert két herbárium-könyvet is vásárolt. A sok magyar nyelvű köteten túl az evangéliumokat magyarul, latinul és görögül olvasta, illetve a gazdasági, politikai könyveken kívül érdekelte a humanista irodalom is. Okos, hogy Mizera Tamás reflektál arra tanulmánya végén, hogy a könyvek birtoklásából nem következik, hogy a tulajdonosok biztosan olvasták is ezeket. Ehhez a könyvekbe tett bejegyzéseket szükséges vizsgálni.

A két irodalomtudományi tanulmány egyaránt műfaji megközelítésben vizsgált prózai szövegeket, s emiatt mindkét szerző innovatívan közelítette meg témáját. Bartók Béla és Kuser Judit az eddig többnyire történelemtudományi munkák sorát irodalomtörténeti módszertannal gazdagította, hiszen Bartók egy keveset kutatott szerző, Bródy Sándor *Az egri diákok* című ifjúsági regényét vizsgálta a robinzonád felől, míg Kuser Gárdonyi Géza kisregényének, az *Ida regényének* recepcióját elemezte. A két tanulmány ugyanazon kötetben való megjelenését az is indokolhatta, hogy a regények írói egyazon évben, 1863-ban születtek. Gárdonyi 1922-ben, Bródy pedig 1924-ben hunyt el.

Örömmel megjegyezhetem, hogy a szerkesztés és a szöveggondozás is kifogástalan *A helyi érték* című tanulmánykötetben. A jövőre vonatkozóan azonban hasznosnak gondolnám a tanulmányok szerzőiről akár csak egy-két soros bemutatkozást közölni, hogy a kutatókat is megismerhessük, ne csak kiváló munkáikat, ezen párját ritkító könyvsorozat által.

(Czeglédi László – Mizera Tamás – Verók Attila szerkesztők: *A helyi érték. Kulturális örökség tanulmányok 3. Művelődéstörténeti kalászatok*. Eger: Liceum Kiadó, 2017)

Szabó P. Katalin

irodalomtörténész, doktorandusz,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola